

SOFIE STRANDÉN-BACKA

Typfigurer i folkligt berättande om krig

I min forskning (Strandén 2010) om finlands-svenska veteraners, lottors och sjuksköterskors personliga berättande om krig har jag funnit underlag för ett figurtänkande. Min avhandling baserar sig på ett material som består av djupintervjuer med tio män och tio kvinnor som varit aktiva under vinterkriget och fortsättningskriget. Jag vill här lyfta fram en av dessa figurkonstruktioner, som jag har valt att kalla för typfigur och visa hur intervjupersonerna med hjälp av dessa gav uttryck för en ideologi som man kunde kalla kristen-fosterländsk (jfr Strandén 2011).

Som ett slags ramverk ställer jag folkligt berättande om krig. Krig har enligt Mats Rehnberg under lång tid beskrivits såväl mer eller mindre officiellt i allt från medeltida krönikor till nyare historievetenskap, som inofficiellt i form av minnen som traderats från en generation till nästa (Rehnberg 1967:183). Krig har också gett upphov till många sägner (Alver 1980:5). I sådana historiska sägner återfinner man berättande om såväl fiendens illgärningar som ”de våras” tappra gärningar där djärva män överlistar eller slår tillbaka fienden (Herranen 1979:34). Enligt Outi Lehtipuro kan de historiska sägnerna ibland likna hågkomstberättande så att det är endast med hjälp av ett jämförelsematerial som man kan reda ut att det är fråga om en sägen, något som Lehtipuro kallar för ”en stereotyp folkberättelse”. Enligt Lehtipuro representeras den nyaste krigstraditionen av krigsveteranernas minnen från fronten, där egna erfarenheter lever sida vid sida med stereotypa berättelsemönster (Lehtipuro 1982:47). Jag vill ändå inte dra så starka gräns-

er mellan sägner och hågkomstberättande eller tala om en parallell tillvaro mellan dessa båda eftersom hågkomstmaterialen kan återges i en form som är bekant från folkloren, även om det i själva verket handlar om något man själv upplevt. Även om min forskning beskrivs som oral history inkluderar min folkloristiska förhållning bland annat att jag omfattar tanken om berättarmönster och figurer som kan kännas igen från annat folkligt berättande (jfr Samuel & Thompson 1990).

Mitt material består av både mäns och kvinnors berättande om krig. Händelserna i det krigsberättande som jag studerar är till största delen självupplevda, men ibland återger i synnerhet vissa intervjupersoner även sådant som de hört andra berätta om. Under intervjuerna berättade männen och kvinnorna bland annat om sina egna upplevelser av och erfarenheter från kriget. Männen berättade framför allt om soldatens vardag vid fronten, medan kvinnorna talade om sina upplevelser från sjukhus i fältförhållanden och på hemmafronten, samt om matlagning och utspisning av soldater. Berättandet handlar till exempel om svåra arbetsförhållanden, livsfarliga situationer, mirakulösa räddningar, egna och andras bedrifter, umbäranden och glädjeämnen.

Det är utgående från intervjupersonernas berättande om krig som jag för fram begreppet typfigur. Här följer en kort presentation av vad jag avser med begreppet. Efter detta visar jag de typfigurer jag funnit i mina intervjupersoners berättande om krig, och hur de är knutna till mytologiserande berättande om krig.

Symboliskt laddade typfigurer

Jag ser en typfigur som ett starkt symboliskt laddat uttryck som i förtätad form uttrycker värderingar, åsikter och moraluppfattningar. Typfigurer får stå som konkretiserade uttryck som på ett symboliskt plan kan visa värderingar och åsikter. Typfigurer är liksom stereotyper en förenkling. En stereotyp förklaras i uppslagsverket *Nationalencyklopedin* som en allmänt omfattad föreställning om utmärkande egenskaper hos alla som tillhör en viss grupp, ofta också med kraftigt negativ konnotation. En stereotyp handlar om en föreställning om något medan en typfigur blir ett konkret uttryck. Typfigurer kan uttrycka en stereotyp, och man kan i vissa fall se att typfigurer är en personifiering av en stereotyp. En typfigur kan genom sin tydliga gestaltning sägas uttrycka den samlade effekten av åsikter, värderingar och handlingar som framträder i berättande. En typfigur kan ge uttryck för negativt laddade värderingar om andra, men likaväl också en stark idealisering av ett eller annat slag. Carl Gustaf Jungs begrepp arketyp kommer också i närheten av en typfigur, utan att ändå låta sig förväxlas. En arketyp representerar universella föreställningar i det Jung kallade för det kollektiva omedvetna, och brukar exemplifieras som modern, draken eller hjälten. En typfigur kan uttrycka en arketypisk föreställning, men gör detta i så fall i mera konkret form och utan att anta fullt så mytiska proportioner som Jungs arketyper. Man kan också se typfigurer som en mera vardaglig och jordnära form av de mytiska arketyperna. Ett exempel på en sådan ur mitt material kunde vara typfiguren Florence Nightingale-sjuksköterskan som har en del gemensamma drag med arketypen modern.

Fenomenet bakom mitt begrepp typfigurer kan placeras i det mytiska universum som Raphael Samuel och Paul Thompson skisserar upp. I detta mytiska universum lever typfigurerna ett episkt liv som inte begränsas av vår tids- och rumsuppfattning. Samuel och Thompson menar att figurer från folkligt berättande existerar bara i ett symboliskt rum, i poetisk

fiktion. De är i många fall ideologiskt kameleontiska och politiskt obundna, så att samma figur kan uttrycka samma innebörd oberoende av berättarens politiska eller ideologiska preferenser. Liksom exempelvis balladhjältar tillhör de ett "förflutet som aldrig fanns" och har ingen verklighet till vilken de med säkerhet kan föras. Den här typen av aktörer hör folkloren till också fastän de tar skepnad av verkliga och namngivna människor (Samuel & Thompson 1990:3). Markus Kallifatides (2009) är likaledes inne på samma fenomen när han beskriver olika slag av ledarfigurer som kännetecknas av en viss typ av praktik och som han anser finns i de stora berättelsernas tid. Också Stanley Cohen visar i sin bok om moralpanik kring ungdomskulturerna mods och rockers i 1960-talets England på något han kallar för "sociala typer" som finns i ett "galleri av typer som samhället sätter upp för att visa sina samhällsmedlemmar vilka roller som borde undvikas och vilka man borde ta efter" (Cohen 1972:10, jfr s. 17). Här ser man en tydlig koppling till mina typfigurer genom ett ideologiskt baserat ställningstagande till en del "sociala typer" som skurkar (*folk devils* som Cohen kallar dem) och andra som hjältar eller i varje fall rättrådiga och dugliga medborgare.

Fenomenet i sig är alltså uppmärksammat, men begreppet typfigur är nytt. Man kan se typfigurer som ett slags roller som förtydligar de handlande aktörerna och de människor som omtalas i berättandet. Typfigurer uppstår med de människor som omtalas som grund, som ett slags renodling av de människor som man mött, sett, hört talas om, levt och arbetat med eller som en sådan människa man identifierar sig och framställer sig själv som.

Genom symboliskt laddade och starkt ideologiska typfigurer förmedlar mina intervjupersoner sin syn på hurdan man borde vara. Intervjupersonerna överförde genom typfigurer indirekt vissa uppfattningar om rätt och orätt, och genom dessa typfigurer kan man studera folkliga moraluppfattningar.

I krigets tjänst

Fyra huvudteman utkristalliserar sig genom närläsningen av intervjupersonernas berättande om kriget: tjänstgöringen, kroppen, etniska andra och tiden efteråt. Genom att studera berättandet om tjänstgöringen för att få reda på hur intervjupersonerna konstruerar gemenskaper och hur dessa gemenskaper upprätthölls kan man se att hemort, språk, värdegrund samt ålder, kön och utbildning är faktorer som påverkar den upplevda gemenskapen. Gemenskapen är något man endera hörde till eller utestängde andra från. Hemtrakterna blir en länk mellan de människor som man upplevde att man kunde lita på och som man bemöttes jämlikt av. Berättandet om den goda kamrattand som rådde skapade enhet, och det som inte passade in i denna enhetliga bild av kamratskapet blev ett hot mot den ordning som skapas genom detta.

Den egna kroppen som utsattes för olika påfrestningar ger i intervjuerna upphov till mycket berättande. Intervjupersonerna berättade om hur deras kroppar utsatts för hunger, kyla, ohyra och utmattnings, hur deras kroppar skadades och sårades. Utgående från detta kan man utläsa att de uttryckte ståndaktighet i berättandet om försvaret av landet. Berättandet om farofyllda situationer framställs genom sinnesintrycken hörsel, syn och känsla. Dessa uttryckte samtidigt olika avstånd till kriget så att kriget var som mest avlägset när berättarna var inom hörhåll, betydligt farligare när man kunde berätta om det genom synintryck och mycket nära, rått och påtagligt när man berättade utgående från hur man känt av kriget med den egna kroppen.

Upplevelsen av att den egna kroppen hotades gav upphov till dramatiska berättelser, och jag får känslan av att ta del av berättelser vars innehåll återgavits många gånger tidigare. Samtidigt syns en skillnad i värde mellan att ha skadat sig, blivit sjuk, respektive sårats av fiende. En liknande skillnad finns också mellan sätten folk dött på vid fronten, där att stupa på slagfältet stod högst i rang. Värdeladdningen i

detta syns i benämningen av den döde soldatens grav. Uttryck som de stupades grav eller hjältegravens ansågs som missvisande och felaktig. Det som föredrogs var i stället krigargraven. Så länge som det finns män vid liv som själva var med har mytologiseringen av dem som dog i direkt anslutning till kriget inte fullbordats. Däremot förtäts skimret kring den hastiga döden på slagfältet ytterligare. Genom detta märks även en gradering av var kriget var som mest riktigt. Att dö på slagfältet, vid fronten eller hemma på krigssjukhus har olika värde.

De olika etniska andra som de svenskspråkiga österbottniska intervjupersonerna berättade om var finnen, tysken och ryssen. Finnen och det finska var dels främmande, dels igenkännbart som hörande till ett "vi". Det finska som omtalades i negativa ordalag förklaras i termer av äktfinshetsympatier som tillskrivs en minoritet av de finsktalande. Det finska lovprisades i termer av mod, tapperhet, envishet och stolthet. Ryssen var den mest omtalade "andre". Det var en fruktad fiende som övervägande ofta framställs som den övermäktige fienden, och som man berättade om enligt kända mönster från folkloren. Ryssen ges nästan mytologiska proportioner, även om han ibland också framställs som djurlik och moraliskt underlägsen. Ryssen behövdes så att säga för rollen som den orättfärdige Goliat i berättelsen om det lilla och modiga Finland som vann en moralisk seger trots att det i själva verket förlorade. I denna berättelse ryms inte tysken med, det finns ingen tydlig tredje part i berättelsen om David och Goliat. Tysken skrivs mer eller mindre ut ur historien även om Tysklands hjälp var ovärderlig vid tiden för kriget.

I berättandet om tiden efter kriget omtalas alla de många förändringar som skett i den politiska och ideologiska inställningen till dem som deltog i kriget. Intervjupersonerna berättade om den hårda tid som mötte dem några veckor efter vapenstilleståndet och som varade i ungefär tjugo år. Denna så kallade tysta tid karakteriseras av ett ifrågasättande av dem

som varit med i kriget. Den tysta tiden tog småningom slut och på den följde den av intervjupersonerna kallade upprättelsen när landet i stort började ändra sin förhållning till veteranerna och lottorna i för dem positiv riktning.

Sammanfattningsvis tycker jag mig se att berättandet om krig framhåller enhet, kommunicerar de deltagandes ståndaktighet, definierar vem som hörde till kriget och visar på förändring genom decennierna efteråt. Jag upplever berättandet om kriget som mytologiserande och symboliskt laddat. En del av det symboliskt laddade finns samlat i det jag kallar för typfigurer.

Typfigurer i krigsberättandet

Möten med människor under kriget beskrivs som specifika upplevelser, men vid en närmare titt ser man ändå att dessa möten liknar kända modeller eftersom folkloren kräver att berättelser utformas enligt vissa mönster (jfr Ukkonen 2007:12f; Hänninen 1999:50–52). Jag ser typfigurer som ett sådant mönster. I berättandet återfinns symboliskt laddade typfigurer som Den dygdiga lottan, Den ståndaktige soldaten, Den gode ledaren, Den fege svikaren, Den pilske officeren, Den ädle krigaren, Horan, Äventyrerskan, Kommunisten, Fosterlandsförsvaren, Den mesige utlänningen, Soldaten som vägrade döda, Den krigstokige fascisterna, Florence Nightingale-sjuksköterskan, Den elaka styvsystern, Den skogsvane finnen, Den disciplinerade tysken, Nazisten, Den djuriske ryssen, Den ärliga bedragaren och Den listige. Dessa typfigurer används av intervjupersonerna som ett direkt sätt att tradera innehållslig kunskap om kriget, samtidigt som typfigurerna också indirekt genererar vissa särskilda moraluppfattningar. Den undervisande funktionen är alltså både direkt och indirekt.

De mest framträdande kvinnliga typfigurerna är Den dygdiga lottan och Den elaka styvsystern. Instruktioner för Den dygdiga lottan finner man redan klart utskrivna i Lotta Svärd-organisationens gyllene regler och i det löfte alla lottor skulle avge, men återspeglas

även i kvinnornas berättande. Den dygdiga lottan framställs som ett föredöme för andra kvinnor genom att hon med rent sinnelag är hjälpsam, uppoffrande och arbetsduglig. Hon lever ett liv utan flärd och utsävningar. Iklädd något man kunde kalla för det nationalistiska nunnedoket (jfr Sulamaa 2009) – lottadräkten – strävar Den dygdiga lottan efter att bli accepterad som syster, trots att hon i första hand ses som kvinna. Fosterlandet är det främsta för Den dygdiga lottan, som inte tänker på eget liv och egen hälsa när bombarna faller utan hon står troget vid de sårade soldaternas bäddar. En motbild till Den dygdiga lottan är kvinnan som inte var syster med männen utan i stället var hans älskarinna. Hon kunde kallas Horan. Horan framträder delvis som de av kvinnorna i mitt material omtalade och också till viss del ömkade lottorna som skickades hem från fronten på grund av att de hade blivit med barn. En av dessa kallades för horlottan av den man som var anledningen till hennes hemfärd. Horan som typfigur syns också genom den namngivna Schwestern Ester som de höga militärerna sades besöka. Kvinnan som Hora är också den bild som lottorna kämpat mot såväl under som efter kriget. En människa med kvinnlig könsbestämmelse hör av tradition inte hemma vid fronten, och görs därmed av andra till den moraliskt tveklaktiga och ibland klandervärda typfiguren Horan, det vill säga en kvinna som avviker från normativ kvinnlighet.

En annan ofta förekommande kvinnlig typfigur är Den elaka styvsystern, som i vissa fall även kan ses som Den elaka styvmodern (jfr Hertzberg Johnsen 1982). Hon uttrycks framför allt genom kvinnornas berättande om elaka sjuksköterskor. Den elaka styvsystern framställs liksom folksagornas motsvarighet som ful, snipig och elak. Hon omtalas som orättvis, inhuman och till och med ibland som våldsam. Hon återges som någon som verkar se sig som den riktiga vårdaren i och med sin utbildning som är vida överlägsen lottornas (och sjuksköterskeelevernas). De kvinnliga intervjupersonerna skildrar däremot Den dygdiga

lottan som den riktiga vårdaren av åtminstone vapenbröderna i och med sin fosterländska drivkraft. Den elaka styvsystern är enligt deras framställning mera mån om sin framtoning än om att verkligen vårda patienterna. Typfiguren för den äkta krigssjuksköterskan är emellertid Florence Nightingale. Hon vakar över de sårade patienterna med samma omsorg som den goda modern. Liksom Florence Nightingale lyser hon såväl bokstavligen upp patienternas tillvaro med sin lampa, som bildligt med sitt goda, glada solskenshumör och sin nätta uppenbarelse.

De manliga typfigurerna är såväl männen bland de våra som de etniska andra. Till den första kategorin hör Den ståndaktige soldaten, som återges som den trogne och gode kamraten, som är pålitlig även i farans stund. Denna typfigur uttrycker det som intervjupersonerna ser som gott och riktigt hos en finländsk krigare. Han står på sin post ”i eld, i blod, i frost, i svält”, sviker aldrig fosterlandet och dem där hemma som förlitar sig på hans värn. Han sätter funktionell disciplin före formell, och använder sitt eget goda omdöme. Han gör allt för att rädda sina kamrater och följer devisen ”Kaveria ei jätetä” – att man aldrig lämnar en kamrat, något som inte ens skulle behöva sägas ut eftersom den finns inpräntad i honom från födseln. De av hans kamrater som måste sätta livet till hedrar han vid krigargraven vid varje märkesdag. Den ädle krigaren och Soldaten som vägrade döda är båda nära släktingar till Den ståndaktige soldaten. Den ädle krigaren följer en för moderna förhållanden gammaldags hederskodex med starkt rättvisepatos. Han skjuter inte ens en ryss i ryggen, utan ser till att båda ska få samma chans när de möts i något som i mitt material närmast är en duell i skyttegraven. Den ädle krigaren tvekar inte att döda andra människor, men gör det endast på ett hedersamt sätt. Den ståndaktige soldatens andre släkting, Soldaten som vägrade döda, förekommer i två varianter men båda visar prov på samma moraliska höghet. Han är antingen soldaten i en exekutionspatrull som vägrar

skjuta någon från de egna leden trots att han själv riskerar att straffas hårt för detta, eller så är han soldaten som hoppas på att hans påtvingade krigshandlingar inte ska ha förorsakat någon människas död. Den ädle krigaren är en hjältefigur liksom Den ståndaktige soldaten och den första varianten av Soldaten som vägrade döda.

Typfiguren Den skogsvane finnen har ett övermått av sunt förnuft och därtill hörande handlingsförmåga, vilket gör att han överlever i ödemarken. Han räds inte hårt arbete, är fysiskt stark och klagar inte i onödan. Han är hederligheten och ärligheten personifierad. Den gode ledaren, som kan vara antingen man eller kvinna, visar föredöme för sina undersåtar (om än olika föredöme för män och kvinnor) och förstår den verklighet som hans eller hennes underordnade befinner sig i. Den gode ledaren drivs av kärlek till fosterlandet, och handlar inte för egen ära och berömmelse. Alla dessa typfigurer karakteriseras av ädelmod och moralisk höghet, och kan sammanföras till en samlade typfigur av den finländske krigaren, en hjältetyppfigur som påminner om folksagornas drakdödare: Fosterlandsförsvaren.

Om typfiguren Horan är motbild till Den dygdiga lottan så är Den fege svikaren motbild till Den ståndaktige soldaten – idealet för menige man i krig. Typfiguren Den fege svikaren avviker från sin post, och utsätter kamraterna för såväl extra arbete som fara. Den fege svikaren är opålitlig, han struntar i sina kamrater och sätter sig själv och sitt liv före fosterlandets bästa. Det är den här bilden som spökar när en del av männen ville framhäva att de inte flydde undan striderna trots att de klarat sig utan att ha sårats. Det är inte så mycket den här bilden som de manliga veteranerna har slagits mot under tiden efter kriget. Det är i stället typfiguren Den krigstokige fascisten. Denna typfigur framträder som den nidbild av dem själva som de manliga veteranerna fick parera under den så kallade tysta tiden. En motsvarande kvinnlig nidbild var Äventyrskan eller Horan. Under denna tid, och lite innan, blir en annan typfi-

gur alltmer tydlig – Kommunisten. Kommunisten kan ses som en motbild till allt det som Fosterlandsförsvaren står för. Kommunisten framställs som antifosterländsk, oärlig, ohederlig, opålitlig, våldsam, men samtidigt också enfaldig och lättlurad. Kommunisten förekommer också i berättandet om tiden för Finlands självständighet, även om han då ofta sammanförs med ryssen.

Typfiguren Den djuriske ryssen står på en moraliskt lägre nivå än finländarna bland annat i och med att han omtalas som någon som inte bryr sig om sina stupade kamrater. Den djuriske ryssen beskrivs ofta som ett villebråd, som ett djur som gömmer sig i träd och buskar eller som smyger på sina offer. I och med detta blir Den djuriske ryssen en motbild till Fosterlandsförsvaren som kännetecknas bland annat av moralisk höghet. Om man ser på typfigurer som kan härledas från berättandet om de tyska bundsförvanterna hittar man tre varianter. Den disciplinerade tysken lyder överheten utan att tänka själv i motsats till den finländska Fosterlandsförsvaren. Han tar sig fram genom att marschera i takt och är oklanderligt klädd i sin uniform, varigenom han har framgång hos kvinnorna – till de inhemska soldaternas stora förtret. I berättandet framställs tysken också som Den mesige utlänningen, som inte står sig i jämförelse med vare sig Den ståndaktige soldaten eller Den skogsvane finnen. Han betar sig omanligt utgående från en tänkt då rådande finländsk soldatnorm, och förstår sig inte på krigföring i ödemarken. En tredje typfigur med utgångspunkt i Den disciplinerade tysken är Nazisten, som är obeveklig i sin blinda lydnad av sin Führer. Han drivs av hat och kan döda någon enbart för en förbjuden bok. Liksom Kommunisten utgör Nazisten en motbild till den moraliskt oklanderlige typfiguren Fosterlandsförsvaren som strider enbart för att försvara sitt fosterland.

En del av männen vid fronten framställs av kvinnorna i raljerande och mindre smickrande ordalag som typfiguren Den pilske officeren. Till denna typfigur kan också räknas läkare

som betedde sig stötande. Det handlar om män som tar sig rätt, som följer sina egna inre drifter och söker egen njutning, vilket yttrar sig som moraliskt tvivelaktigt leverne och ett liv i sus och dus med vin, kvinnor och sång. Den pilske officerens sätt är ofint och språket grovt. Denna typfigur är släkt med typfiguren Soldaten, som brukar beskrivas på samma sätt, men som inte återfinns i mitt material, inte ens i kvinnornas berättande även om jag hade förväntat mig att denna typfigur borde ha förekommit. Man kan endast fråga sig varför kvinnorna inte berättade om en sådan. Kanske typfiguren Soldatens frånvaro beror på att en sådan bild av den finländske krigaren inte skulle passa in i den bild av kriget man vill framställa för mig.

Utöver dessa ovannämnda typfigurer som framställs mer eller mindre entydigt positivt eller negativt, idealiserande, förlöjligande, fördömande eller demoniserande har jag funnit två typfigurer som intar en särställning i denna annars så tydliga polarisering. Jag har valt att kalla dem för Den listige och Den hederlige bedragaren, som visar att man måste tänja på eller bryta mot civila regler för att klara sig i kriget. Att tänja på reglerna är det typfiguren Den listige gör. Den listige har insett att man måste luras, ljuga och stjäla under rådande förhållanden. Den listige lurar ryssen, deklarerar ”kläder” på paketet som innehöll livsmedel eller ”hittar” mat – allt enligt lärdomen i ordspråket ”Nöden har ingen lag.” De män som omnämndes som ”hederliga vapengömmare” känns igen som typfiguren Den hederlige bedragaren. Vapengömmarna gömde vapen och organiserade sig för ett eventuellt nytt sovjetiskt anfall efter att vapenstillståndet hade trätt i kraft. De utförde dessa juridiskt sett tvivelaktiga handlingar med ett högre syfte för ögonen: att bevara Finlands självständighet. Dessa båda typfigurer är de som tydligast visar skillnaden mellan officiell rättspraxis och rådande folkliga moraluppfattningar. De handlingar som utfördes av Den listige och Den hederlige bedragaren var i juridisk mening olagliga – förutom då att lura ryssen under reträtten – men

ändå fördömdes dessa handlingar inte av den folkliga moralen. Det här betonar kriget och tiden strax efter som kallades farans år som en parentetisk tid när vissa i vanliga fall rådande normer inte gällde.

Typfigurer, folklig moral och mytologiserande berättande om krig

Under intervjuerna undervisade intervjupersonerna mig om hur det var att tjänstgöra i anslutning till kriget, kroppens utsatthet, möten med olika andra, och slutligen hur de upplevt tiden efter kriget. Underliggande poänger (jfr Adelsvärd 1997:212–214) i berättandet om krig kan variera från person till person, men jag ser en rätt uppskattning av fosterlandet, hemmet, som en ständigt återkommande sådan moralisk poäng. Typfigurerna förmedlar både berättarpoänger (jfr James 2000:177) och ger underlag för underliggande moraliska poänger. Genom att man berättar om sina upplevelser från kriget genom symboliskt starkt laddade typfigurer kommunicerar man något utöver det direkt utsagda. Detta ”något” ser jag som folklig moral (jfr Laaksonen, Knuuttila & Piela 2005 för en diskussion om folklig etik), det vill säga folkliga uppfattningar om rätt och orätt beteende och förhållning till världen runtomkring. Enligt Daniel James är anekdoter – och det är lite oklart om han med detta avser berättelse – i grund och botten moralitetsberättelser som visar vad som är rätt och riktigt ur både ett individuellt och ett socialt perspektiv. Berättelserna handlar enligt honom om vad som är lämpligt och passande, om vad som är ansvarsfullt beteende, om hur världen är beskaffad och hurdan den borde vara (James 2000:172). I Sirkku Piispanens avhandling om folklig moral i sägner om övernaturliga straffpåföljder definierar hon begreppet folklig moral som ”berättarnas och åhörarnas uppfattning om rätt och fel såsom de tar sig uttryck i det berättade folktromaterialet” (Piispanen 2009:253). Enligt Piispanen upprätthåller och återskapar sägnerna de folkliga uppfattningarna om rätt och fel i det samhälle där de be-

rättas. Dessa uppfattningar kan reflektera kyrkans läror, basera sig på hävdvunna regler och normer, eller ha drag av officiell rättspraxis. Sägner bär med sig områdets kulturella kunskap om accepterat beteende. Piispanen säger att sägnerna hon studerat har använts för att visa vad som är rätt beteende och på så sätt har samhället socialiserat in sina medlemmar till att följa de normer och ansluta sig till den moral som accepteras av gruppen (Piispanen 2009:253–255). Piispanen säger att sägnernas budskap ibland går emot det som från officiellt håll anses vara rätt eller fel (Piispanen 2009:253), vilket även Katarina Jacobssons studie om folkliga moraluppfattningar om ”riktiga mutor” ger vid handen (Jacobsson 2004).

En moraluppfattning som kan skönjas i berättandet om kriget är värnet av hemmet. Alla lidanden och försakelser under kriget görs meningsfulla genom hemmet – allt det svåra man genomled gjorde man för att skydda hemmet. Devisen att kämpa för tro, hem och fosterland användes av marskalk Carl Gustaf Mannerheim i flera av hans dagorder under kriget som en symbol för allt det som ansågs heligt och dyrbart. Uttrycket finns också med i det löfte som lottorna avgav när de i kyrkan svor lottæden. Uttrycket innefattar religionen, ideologin och hem, hembygd och familj. Här kan man dessutom se hemmet på flera nivåer: fosterlandet som det stora hemmet, hembygden med släkten och traditionerna, och det lilla hemmet som är det egna fysiska hemmet med familjen. Typfigurer från mitt material som kan exemplifiera detta är Den ståndaktige soldaten, Den dygdiga lottan och Fosterlandsförsvararen.

I mytologiserande berättande finns det högre värden som inte kan ifrågasättas eller emotsägas. Sådana värden kan vara försvaret av tro, hem och fosterland. Eftersom dessa värden inom den kristen-fosterländska ideologin är så dyrbara måste de inplanteras i kommande släktled, vilket intervjupersonerna gör genom att med sitt berättande undervisa mig som en representant för en yngre generation som inte själv var med i kriget. Typfigurer som kan an-

vändas för att förklara vikten av att försvara sådana värden är Fosterlandsförsvararen, Den djuriske ryssen, Kommunisten, Nazisten och Den fege svikaren. Dessa ovannämnda typfigurer förmedlar endera en förebild för hur man borde agera, utgör avskräckande exempel för hur man inte ska tänka och handla, samt förtydligar ett tänkande om vi och de andra som förklarar ett inkluderande vi som något väsensskilt från ett de andra.

Mytologiserande berättande om kriget i Finland visar på det lilla landet som orättfärdigt angreps av den stora grannen, och som enigt, envist och segt kämpade mot fienden som hotade den kristen-fosterländska ordningen. Ett liknande mönster visar Anne Eriksen på genom det hon kallar för den nationella grundberättelsen i Norge (Eriksen 1995). Liksom den norska nationella grundberättelsen handlar den finländska om det lilla landet som utstår stort lidande under kriget, men som tack vare att alla invånare enhälligt kämpar tillsammans mot den övermäktiga fienden klarar sig med äran i behåll ur den svåra situationen. Denna grundberättelse har ett mönster som känns igen från Bibelns berättelse om David och Goliat, och kan exemplifieras med den så kallade vinterkrigsandan. Finland som efter inbördeskriget 1918 var djupt splittrat enades och förenades i en kamp för ett gemensamt mål. Typfiguren Fosterlandsförsvararen är central i detta. De motsättningar som fanns i samhället täcks över av berättandet som visar upp en bild av ett enat förflutet där alla var sams och som, med vissa undantag som fördöms, gjorde allt för att försvara fosterlandet. I spänningen här finner man också berättande som inte passar in i mytologiserande berättande, och som ger indikationer för hur tvingande och stark mytologiseringen är med avseende på vad som kan och får berättas. Personer som bryter eller trotsar det enade fosterländska – den kristet-fosterländska normen – framställs genom typfigurer med koncentrerat negativa konnotationer, alternativt blir omöjliga att berätta om eftersom normtrycket försvårar eller

omöjliggör ett brott mot mytologiseringen.

Man kan säga att typfigurer är i tjänst för mytologiserande berättande och de har starka moraliska konnotationer. Jag föreställer mig att det är så oberoende av vad berättandet handlar om. Typfigurer är markörer för att ett berättande är mytologiserande eftersom de visar på normer, ideal och moral – människors sätt att tänka. De, liksom andra formaliserade folkloreuttryck som exempelvis ordspråk, är markörer för vad som anses vara viktigt och rätt i ett samhälle. Tack vare sin förtätade form är de lätta att kommunicera och förstås i en given kontext, och sålunda är de ett effektivt redskap att förmedla värderingar. Genom att studera typfigurer kan man alltså få syn på mönster som visar moraliskt acceptabelt respektive oacceptabelt beteende inom ett visst ideologiskt ramverk. I mitt fall har det handlat om att förstå en kristen-fosterländsk ideologi runt vinter- och fortsättningskriget och tiden efteråt. Genom att begreppet sammanför mer eller mindre abstrakta värderingar och för ner dem till en konkret nivå hjälper typfigurerna till att tydliggöra och renodla, och att göra det flyktiga och svårgripbara man studerar mera hanterligt och förståeligt.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adelswärd, Viveka 1997: Berättelser från älgpassen. Om metoder för att analysera jaktberättelsers struktur, poäng och sensmoral. *Att studera berättelser. Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Red. Lars-Christer Hydén och Margareta Hydén. Liber, Stockholm.
- Alver, Brynjulf 1980: *Historiska sägner och historisk sanning*. Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet, Stockholm.
- Cohen, Stanley 1972: *Folk devils and moral panics. The creation of the mods and rockers*. MacGibbon & Kee, London.
- Eriksen, Anne 1995: *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax, Oslo.
- Herranen, Gun 1979: "Ryssen är ryss fast han steks i smör". *Historiska sägner och finlandssvensk nationalism. Tradisjon 9*.
- Hertzberg Johnsen, Birgit 1982: *Myten om den onde stemor. Fra folketradisjon til masselitteratur*. Universi-

- tetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.
- Hänninen, Vilma 1999: *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Jacobsson, Katarina 2004: "Riktiga" mutor? Kontraster mellan rättspraxis och folklig moral. *Vetenskapsocieteten i Lund, Årsbok 2004*.
- James, Daniel 2000: *Doña Maria's story. Life History, Memory, and Political Identity*. Duke University Press, Durham NC.
- Kallifatides, Markus 2009: Konstruktionen av ledare. *Le-darskapsboken*. Red. Sten Jönsson och Lars Strannegård. Liber, Malmö.
- Laaksonen, Pekka, Seppo Knuutila ja Ulla Piela 2005: Saatteeksi. *Kansanetiikkaa. Käsitteitä hyvästä ja pahasta*. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. SKS, Helsinki.
- Lehtipuro, Outi 1982: Historialliset tarinat. *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Toim. Irma Riitta Järvinen ja Seppo Knuutila, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nationalencyklopedin*, uppslagsordet stereotyp. URL: <http://www.ne.se/lang/stereotyp/315197#> [Läst 8.4.2010].
- Piispanen, Sirkku 2009: *Kansanomainen moraali. Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Rehnberg, Mats 1967: *Vad skall vi göra med de blanka gevär. Femton kapitel ur soldaternas liv*. Nordiska museet, Stockholm.
- Samuel, Raphael & Paul Thompson 1990: Introduction. *The Myths we live by*. Ed. Raphael Samuel and Paul Thompson. Routledge, London.
- Strandén, Sofie 2010: "I eld, i blod, i frost, i svält". *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. URL: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/66195/stranden_sofie.pdf?sequence=1 [Läst 1.4.2011.]
- Strandén, Sofie 2011: Typfigurer i det mytologiserande berättandet om kriget i Finland. *Lectio praecursoria. Elore* 1/2011. URL: http://www.elore.fi/arkisto/1_11/ajank_stranden.pdf [Läst 1.4.2011]
- Sulamaa, Kaarle 2009: *Lotat, uskonto ja isänmaa. Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina*. SKS, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2007: Toivo paranemisesta. Nuoren naisen päihdetarinan rakentuminen haastattelussa. *Elore* 1/2007. URL: http://www.elore.fi/arkisto/1_07/ukk1_07.pdf [Läst 8.4.2010].

SUMMARY

Type figures in war narration

In this article, I bring into focus a narrative construction that I call type figures. I demonstrate how the interviewees, while telling me about their war experiences, used type figures in order to transfer their direct or indirect opinions about right and wrong. The type figure is thus an ideological instrument. Type figures that emerge in my material are for example The Steadfast Soldier, The Florence Nightingale Nurse, or The Communist. By scrutinizing the type figures, the moral and ideological concepts of these narrators can be identified and studied.